Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

UDK 82.0
Marijan Dović
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede v Ljubljani

EMPIRIČNA LITERARNA ZNANOST IN LITERARNI SISTEM S. J. SCHMIDTA

Razprava pregledno prikaže teoretična izhodišča za empirično in sistemsko preučevanje literature, kakršna je oblikovala skupina znanstvenikov okrog Siegfrieda J. Schmidta, pa tudi nekatere tipične praktične dosežke empirične literarne znanosti (ELZ), predvsem v zvezi z nizozemsko sociološko empirično šolo. S prikazom izhodišč ELZ za analizo literarnega sistema želi omejiti možnosti za njeno pavšalno in neustrezno recepcijo pri nas. Na koncu sledi še kratek pregled slovenske recepcije ELZ, možnosti, ki jih ELZ ponuja slovenski literarni vedi, ter problematike interpretacije v njenem okviru.

The article provides an overview of the theoretical origins of the empirical and systemic investigation of literature, formulated by the group of scholars centered around Siegfried J. Schmidt. It also points out some typical practical achievements of the empirical literary scholarship (ELS), particularly with regard to the Dutch sociological empirical school. The survey of the origins of the ELS is intended to limit the possibilities of an oversimplified and inadequate reception of the ELS in Slovenia. At the conclusion there is a short survey of the Slovene reception of the ELS, of the opportunities that ELS offers to the Slovene literary scholarship, and the issue of interpretation within its framework.

Ključne besede: empirična literarna znanost (ELZ), sistemska teorija, literarni sistem, interpretacija
Key words: Empirical Science of Literature (ESL), systems theory, literary system, interpretation

0. Uvod

Nekje od začetka osemdesetih let je mogoče v sodobni literarni vedi predvsem v Nemčiji, na Nizozemskem, v ZDA in Kanadi, pa tudi drugih državah opaziti močno težnjo po empirizaciji preučevanja literature in vključitvi literarnovednih disciplin v sistemskoteoretični kontekst. Med sodobnimi empiričnimi in sistemskimi usmeritvami zavzema osrednje mesto empirična literarna znanost (ELZ), kot jo je v nemškem prostoru utemeljil Siegfried J. Schmidt s sodelavci.[1] Od štirih najvidnejših usmeritev, ki jih je mogoče umestiti v to »paradigmo« (poleg ELZ so to še Even-Zoharjeva polisistemska teorija ter sociološko naravnani Bourdieujeva teorija literarnega polja in Luhmannova sistemska teorija), je ELZ najproduktivnejša in za literaturo najbolj relevantna, hkrati pa deluje tudi kot nekakšno vozlišče podobnih usmeritev. Pri nas je odmevala za zdaj relativno skromno, četudi se zdi, da trend empirizacije humanistike ne bo mogel zaobiti evropskega (jugo)vzhoda.

Pri predstavitvi ELZ je treba najprej opozoriti na njene teoretske in metodološke temelje – predvsem zato, ker njene pavšalne kritike pogosto slonijo na predsodkih v

[1] Najprej v okviru skupine NIKOL (NIcht KOnservative Literaturwissenschaft), potem pa še prek plodovite dejavnosti združenja IGEL (Internationale Gesellschaft für empirische Literaturwissenschaft).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

zvezi z empiričnostjo. V resnici pri ELZ ne gre za obnavljanje starih izhodišč, saj ji radikalni konstruktivizem in sistemska teorija, ki ju razglaša za svoji vodili, nudita mnogo sodobnejše filozofsko in teoretično ozadje. Pravzaprav je šele iz tega ozadja mogoče razumeti vse novosti teoretičnega okvira ELZ, ki so jih razvijali Schmidt in njegovi sodelavci tako na področju sinhrone analize literarnega sistema kot na področju raziskovanja evolucije literarnega sistema. Ker sem o teh temeljih obširno poročal že v *Primerjalni književnosti* (Dović 2002a), naj nakažem le nekaj njihovih osnovnih postavk: radikalni konstruktivizem izhaja iz novejših bioloških in nevroloških raziskav človeka (Humberto Maturana, Francisco Varela), njegova temeljna spoznanja pa zadevajo avtopoetično organizacijo organizmov, zaprtost živčnega sistema in posledice take organiziranosti za človeško spoznavanje. Sorodna spodbuda je tudi spoznavni konstruktivizem, kot ga razvija Ernst von Glasersfeld: njegovo izhodišče je, da je znanje vedno v zavesti posameznika, mislečega subjekta, ki svoje znanje konstruira iz svojega izkustva, in da spoznavanje ni spoznavanje neke objektivne realnosti, temveč je bolj prilagajanje svetu okrog nas, zagotovitev sposobnosti preživetja. Čas in prostor, v katerem se gibljemo, presojamo in načrtujemo naše gibanje in delovanje, sta naši lastni konstrukciji, in nobena razlaga, ki se nanju zanaša, ne more preseči našega izkustvenega sveta. Pomemben vzorec za modeliranje »literarnega sistema« pri ELZ je tudi sociološka sistemska teorija družbe, ki jo zanimata samorefleksivnost in avtopoetičnost družbenih sistemov, reprodukcija lastnih enot, predelovanje zunanje kompleksnosti v organizirano in reducirano, samoopazovanje ter neločljiva prepletenost družbenih sistemov.

1. Schmidtov teoretični prerez sodobnega literarnega sistema

Schmidt je že leta 1980 skušal sistematično zastaviti temelje novemu tipu literarne znanosti, ki naj bi imela eksplicitno teorijo, njena dognanja naj bi bila empirično preverljiva, rezultati karseda uporabni, vanjo pa bi morala biti vgrajena zavest o ločevanju med udeležbo v literarni komunikaciji in med znanstvenim raziskovanjem le-te. V njegovi obsežni knjigi *Grundriß der empirischen Literaturwissenschaft* se sicer že pozna vpliv Luhmannove sistemske teorije in radikalnokonstruktivističnih zamisli Maturane, Glasersfelda in drugih, vendar radikalni konstruktivizem mnogo odločneje stopi v ospredje v poznejših Schmidtovih spisih konec osemdesetih let, medtem ko se tu še močno opira na dognanja teorije delovanja (Theorie der Handlung) in teorije komunikacije, nekatere iztočnice za njegovo konstrukcijo empirične literarne znanosti pa je mogoče iskati tudi v empiričnem raziskovanju sprejemanja, socioloških in funkcionalističnih raziskavah zgodovine literature ter edicijski filologiji. V splošnem je mogoče reči, da predstavlja Schmidtova teorija samosvoj odziv na splošnejši trend v literarni vedi, namreč za prenašanje težišča z raziskovanja avtorjev in njihovih del na raziskave literarnega trga in institucij, na historične načine sprejemanja literature, gradnjo in funkcije literarnega kanona in podobno, skratka za preučevanje *teksta v kontekstu*, kot poudarja Tötösy v uvodu k razširjenemu zborniku s petega kongresa združenja za empirično preučevanje literature IGEL (Tötösy 1997). Jasno je, da vsaka raziskovalna perspektiva s seboj prinaša možne nove produktivne vidike, bržkone pa tudi lastna šibka

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

mesta, slepe pege. Ker je Schmidtov *Grundriß* eno od temeljnih del, ki so v precejšnjem delu stroke sprožila pomembne premike, si zasluži podrobnejšo predstavitev.

V prvem zvezku svojega očrta s tipičnim podnaslovom *Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur* Schmidt obravnava temeljne postavke in elemente empirične teorije literature, ki naj bi bila teoretična podlaga vsega literarnovednega raziskovanja.[2] Sistematično izhaja iz splošne teorije delovanja prek komunikacijskega delovanja do *literarnega komunikacijskega delovanja*, ki se nahaja v preseku teorij jezikovnega in estetskega komunikacijskega delovanja.[3] Ena temeljnih novosti njegove koncepcije je uvedba pojma *delovalnika* oz. aktanta (ta ni nujno fizičen posameznik: kot delovalnik v sistemu lahko nastopa tudi kolektiv ali institucija), ki je vedno opredeljen z lastnimi potrebami, interesi, sposobnostmi in motivacijo, ter pojma *delovanja,* ki upošteva tudi strategijo, situacijo in rezultate. Na ta način Schmidt doseže prenos težišča raziskovanja s samih besedil na vse mogoče kontekste njihovega »kroženja« v okolju, ki ga lahko opišemo s pojmom »literarni sistem«.[4] Odtod je tudi mogoče, da je dogajanje v takem sistemu koncipirano kot interakcija štirih delovalnih vlog (Handlungsrollen) – proizvajanja, posredovanja, sprejemanja in obdelovanja.

Komunikatna baza in komunikat. Daljnosežna poteza Schmidtove empirične teorije literature je, da v vsaki komunikaciji vzpostavlja razliko med t. i. komunikatno bazo in komunikatom. *Komunikatne baze* predstavljajo neke vrste »objektivne« materialne nosilce in jih Schmidt definira kot »taka materialna komunikacijska sredstva, ki jih proizvaja en udeleženec komunikacije, drugi pa jih na podlagi svojega spoznavnega aparata z uporabo pravil in konvencionalnih operacij prepoznajo kot take predmete (Gegenstände), katerim so se naučili pripisati pomene, smiselne povezave (Sinnbezüge) in relevanco, ter posledično tudi priključiti določena ravnanja« (Schmidt 1980/1: 42). Ko izjava enega udeleženca komunikacije privede drugega do te operacije, deluje ta komunikatna baza kot *komunikat*. Pri komunikaciji torej ne gre za adekvaten prenos informacij, temveč le za bolj ali manj uspešno/kompatibilno vzporedno gradnjo komunikatov. Pomembno je vedeti, da je vsak delovalnik v komunikaciji opredeljen s svojim *sistemom predpostavk* (Voraussetzungssystem), tj. s sistemom pogojev, ki jih razvije v svoji socializacijski zgodovini: to so znanje, sposobnost, splošna motivacija, potrebe, nameni, družbeno in kulturno ozadje. Glede na te sodeluje pri komunikacijskem delovanju s pomočjo komunikatnih baz, opredeljen pa je tudi s komunikacijsko strategijo in komunikacijsko situacijo.

Sam komunikat v komunikacijskem delovanju Schmidt definira takole: »KK je za udeleženca K v komunikacijski situaciji KSit komunikat natanko tedaj, ko ta lahko s pomočjo komunikatne baze KB, ki jo v KSit dojame in dekodira, izvede komunika-

[2] Empirična teorija literature (ETL), kot je zasnovana v Schmidtovem *Očrtu empirične literarne znanosti*, predstavlja teoretični del empirične literarne znanosti (ELZ) – poleg njega ELZ zajema tudi uporabni del.

[3] Schmidt kot pomemben (pod)sistem vpelje še *množično jezikovno komunikacijo* (časopisi, revije in drugi mediji, založbe, trg ...), pri kateri odpade neposredna interakcija, kakršna velja za vsakdanjo komunikacijo med (fizičnimi) osebami. Značilni zanjo sta enosmernost in okrepljena posredniška vloga (uredniki, lektorji, marketinški oddelki, založniki, oglaševalci ipd.).

[4] Pojma »literarni sistem« Schmidt v *Grundrißu* še ne uporablja dosledno.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

cijsko delovanje; ali ko udeleženec proizvede tako komunikatno bazo KB, da lahko drugi udeleženci izvedejo komunikacijsko dejanje« (Schmidt 1980/1: 55). Ker se literatura nahaja v preseku med estetskim in jezikovnim komuniciranjem, je treba pojasniti tudi specifiko jezikovnega komuniciranja: jezikovno komunikatno bazo (sinonim zanjo je »tekst«) imamo tedaj, ko ta izpolnjuje določene strukturno-materialne pogoje, in sicer grafemičnost ali fonetičnost, leksikalnost (možnost delitve na leksikalne enote) in sintaktičnost (urejenost po pravilih, ki omogočijo drugim udeležencem pripenjanje smisla). Jezikovni komunikat je kompleksen in ga je treba razumeti skozi različne (funkcionalne) aspekte: najprej je tu (1) *materialna komunikatna baza* (»tekst«), nato (2) *čustveno-spoznavna reprezentacija*, ki jo tej bazi priredi/pripiše udeleženec (»pomen«), (3) *relacije, ki jih udeleženec vzpostavi med realiziranim pomenom in lastnim sistemom predpostavk* (»smiselne povezave«) ter (4) *vključitev pomena in povezav v življenjsko področje, etiko, čustva in interese udeleženca* (»relevanca«). Jezikovni komunikat je vedno relacijski: vedno je komunikat le *za* posameznega udeleženca v neki jezikovno-komunikacijski situaciji, ki ga ta tvori iz neke komunikatne baze oziroma sam proizvaja take komunikatne baze, da drugi iz njih tvorijo jezikovne komunikate.

Naslednja raven, ki se je loti Schmidt, je estetsko komunikacijsko delovanje (sistem estetskega komunikacijskega delovanja s tradicionalnim pojmom imenujemo umetnost) – gre za táko komunikacijsko delovanje, ki ga udeleženci dojemajo kot estetsko/umetniško. Umetnost je tu opredeljena pragmatično oziroma konvencionalno in tudi nevsebinsko: estetsko je tisto, kar na podlagi izkušenj, prepričanj, vrednot oz. sistema predpostavk udeleženci komunikacije razumejo kot estetsko. Odtod je tudi jasno, da komunikatna baza sama po sebi še ne more biti estetska, temveč je lahko taka le njena »aktualizacija« oz. »konkretizacija«, torej komunikat. Obstajajo pa tudi mehanizmi, ki pomagajo pri ločevanju tega, kar je znotraj, in tega, kar je zunaj, in to so konvencije, ki nastajajo kot odgovor na neko specifično potrebo, potem pa se s časom in s ponavljanjem samoojačujejo ter postajajo nekaj regularnega in samoumevnega, njihov kontingenčni izvor pa tone v pozabo.[5]

Estetska in polivalenčna konvencija. V svetu estetskega delovanja vladajo posebne zakonitosti. V vseh drugih družbenih sistemih prevladuje *dejstvena* (Tatsachenbezüglich) *konvencija*, kar pomeni, da mora biti vsaka komunikacija navezana na »resničnost«, sicer jo družba sankcionira kot »laž« ali najmanj kot nekoristno komunikacijo. Kdor pa želi sodelovati v estetski komunikaciji, mora biti pripravljen na drugačne norme, take, ki jih določa *estetska konvencija.* Ta nedvomno predstavlja temeljni razmejitveni kriterij estetskega/umetnostnega sistema. Estetska konvencija enostavno pomeni, da mora udeleženec komunikacije za tiste komunikatne baze, ki jih hoče realizirati kot estetske komunikate, opustiti določila dejstvene konvencije v korist vrednot, ki v določenem komunikacijskem sistemu veljajo za estetske. Estetska konvencija vpliva na vse štiri delovalne vloge: proizvajalec se osvobodi pritiska dejstvenosti, saj s pomočjo estetske konvencije lahko isto pričakuje tudi od sprejemnika, ki denimo ne bo sankcioniral »laži« – zato pa bo manj prizanesljiv do komunikatov, ki

[5] V terminologiji sistemske teorije gre za proces vzdrževanja sistemske meje, ki je eden temeljnih procesov v sodobnih sistemih funkcionalno diferencirane družbe.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

jih bo realiziral kot nezanimive, epigonske ali površinske. Proizvajalec in sprejemnik morata prehoditi vsak svojo pot, da spoznata, obvladata in priznata estetsko konvencijo, kar se zgodi prek (kulturne) socializacije.[6] Posrednik mora ravno tako obvladovati estetsko konvencijo in usmerjati potencialnega sprejemnika s specifičnimi oznakami (roman, novele, pesmi), ki temu pomagajo realizirati tekste v skladu z njo; kot specifičen sprejemnik mora seveda tudi obdelovalec najprej estetsko realizirati tekst, zatem pa pri interpretaciji ali tvorjenju drugačnih komunikatnih baz uporabiti ustrezne estetske kriterije, ne pa na primer tehničnih.

Estetska konvencija udeležencem omogoča poseben odnos do literarnih del, na katerega se lahko naravnajo že ob stiku z (v zgodovinskem procesu konvencionaliziranimi) *zunanjimi signali*, ki usmerjajo k estetski realizaciji komunikatov: na primer žanrskimi oznakami (roman, drama), signali odprtja/zaprtja (»Nekoč je živel ...«), signali konvencionalne komunikacijske situacije (ko smo v teatru, avtomatsko pričakujemo, da bomo videli dramsko delo), pričakovanosti (nova knjiga avtorja, ki je znan po literaturi, bo najverjetneje literarna) ali zunanjih značilnosti teksta (rima, kitica ...). Če v svetu dejstvene konvencije vladajo načela kvalitete, kvantitete, informativnosti in relevance, stopijo ta v estetski konvenciji v ozadje, pozitivne lastnosti pa postanejo inovacija, individualnost in podobno. Če bi lahko rekli, da estetska konvencija določa modus komunikacije, potem *polivalenčna konvencija*, ki je mogoča šele na podlagi estetske, določa specifičnost komunikacije. Udeleženci v estetski komunikaciji namreč tvorijo različne komunikate; ob spremembi sistema predpostavk to lahko velja tudi za enega udeleženca, denimo pri več zaporednih branjih v nekem časovnem razmiku. To pa v področju estetskega ni slabost, temveč prednost: ko namreč sprejemnik zgradi svoj komunikat, pusti, da umetnost zadeva le njega samega. V tem smislu imajo t. i. »brezčasne« umetnine sposobnost, da zelo dolgo spodbujajo tvorjenje komunikatov, ki so relevantni za mnogo posameznikov. Tudi polivalenčna konvencija ima svojo »dejstveno« dvojnico, ki je v vseh drugih sistemih močno zaželena ali celo edina možna. To je *monovalenčna konvencija*, ki zahteva čim večjo natančnost in enoznačnost (gospodarstvo ali znanost pač ne marata dvoumnosti). V estetskem sistemu pa udeleženci v skladu s polivalenčno konvencijo niso vezani na enoznačnost in imajo svobodo pri realiziranju estetskih komunikatov, enako pa pričakujejo tudi od drugih udeležencev, saj polivalenčna konvencija prinaša vgrajeno zavest o različnosti komunikatov.

Funkcije sistema. Sistem estetskega komunikacijskega delovanja je torej določen z dvema konvencijama, estetsko in polivalenčno, ki odpirata prostor za igro in ga zamejujeta od ostalih sistemov, hkrati pa razvija tudi posebno notranjo strukturo in v družbi izpolnjuje določene funkcije, ki jih ne izpolnjuje noben drug sistem. Tri take temeljne funkcije imenuje Schmidt: (1) *kognitivno-refleksivna*, ki se nanaša na spoznavanje novih modelov resničnosti in možnih alternativnih ravnanj; (2) *moralno-družbena,* kamor spada vsakršen vpliv estetske komunikacije na norme in sistem predpostavk udeleženca (na primer vzpostavljanje socialne identitete prek identifikacije z umetnost-

[6] Sodobna umetnost pogosto tematizira estetsko konvencijo, s čimer razkriva njeno konvencionalnost. Vendar so take (samo)tematizacije v literaturi prisotne že mnogo dlje (na primer v Cervantesovem *Don Kihotu*).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

jo); ter (3) *hedonistično-emocionalna,* ki označuje veselje nad uspelostjo obdelave, zadovoljstvo ob sprejemanju, razvedrilo, sprostitev itn. Pravo poslanstvo literature pa je razširjanje horizonta »možnih resničnosti« in miselno »preigravanju« novih modelov, ki je po Schmidtovem mnenju utemeljeno v (biološki) potrebi po ohranjanju prilagodljivosti. Čustvena raven pokriva užitek ob dojemanju, izkušnjo zabavnega, smešnega, grozljivega, grotesknega – literarna umetnost na primer prinaša zelo širok spekter čustev in razpoloženj in v tem smislu »bogati« estetsko in emocionalno izkustvo sprejemnika. Na etični ravni pa estetski (literarni) komunikat pogosto sproži prevpraševanje norm, ko prikazuje drugačne etične opcije in etične konflikte glede na obstoječe družbene norme: literatura je edini sistem, ki to lahko počne nekaznovano. Schmidt ob razmišljanju o tej dimenziji funkcije literarnega sistema v družbi nakaže možnost, da gre za nekakšen filter, s pomočjo katerega se razčiščujejo neizogibni konflikti, izhajajoči iz družbenih norm.

2. Teorija literarnega proizvajanja, posredovanja, sprejemanja in obdelovanja

Literarno proizvajanje. V drugi polovici prvega zvezka *Grundriβa* Schmidt natančneje obdela in definira štiri vloge, ki so – v skladu z njegovim, na teorijo delovanja oprtim modelom literarnega sistema – nosilci posebne strukture tega sistema. *Literarni proizvajalec* je pri Schmidtu opredeljen kot delovalnik, ki sodeluje v literarni komunikaciji na način proizvajanja takih komunikatnih baz, ki jih tudi sam realizira kot literarne komunikate. Pomembna spremenljivka pri njem je njegov *sistem predpostavk:* ekonomski pogoji (splošna situacija, njegov privatni gmotni položaj, tip obstoječega literarnega trga, dostop do literarnih medijev ...), splošni družbeni pogoji (družinsko ozadje, skupina, ki ji proizvajalec pripada, družbena podoba »avtorja« ...) ter politični in kulturni pogoji (avtorjeva literarna izobrazba, obstoječi mediji, družbeno sprejete kulturne norme, teorije in ideje ...). Analiza teh dejavnikov, ki so bili doslej pretežno v domeni literarne sociologije, se zdi Schmidtu nujen del vsakega resnega preučevanja konkretnega literarnega sistema.

Literarno posredovanje. Posredovanje jezikovnih komunikatov Schmidt opredeli kot omogočanje sprejemanja nekega »teksta« enega proizvajalca drugemu udeležencu komunikacije oziroma množici drugih. To posredovanje je lahko direktno, če avtor bere drugim ali jim izrecno daje svoje tekste, ali indirektno, ko spremeni prvotno izdelavo in način razpečevanja (založbe, časopisi) ter vplete v posredovanje tudi množične medije in marketinški aparat. V založništvu kot vzorčnem modelu posredovanja lahko govorimo o štirih temeljnih operacijah: (1) *lektorski procesi* vključujejo poleg same lekture tudi izbiranje in uvrščanje teksta v program ter popravljanje besedila (lektura je torej tu mišljena nekoliko širše kot pri nas), (2) *medialna realizacija* (v smislu materialnega nosilca) v primeru klasične knjige pomeni (računalniški) prelom, korekture, tisk in vezavo, *distribucija* (3) pomeni napraviti izdelek dostopen na trgu čim širši množici in *trženje* (4) skuša prepričati čimveč potencialnih kupcev. Te štiri operacijske enote so sicer načeloma časovno zaporedne, vendar v praksi močno prepletene, tako da je njihovo ločevanje predvsem funkcionalno. Tudi pri posredovanju je treba upoštevati

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

ekonomske dejavnike, denimo cilje založbe, literarni trg, politična razmerja (institucionalni položaj literature), socialne in kulturne vidike, na primer samopodobo založnika, ki samega sebe običajno uvrsti nekam med idealizirano predstavo o kreativnem »lovcu na talente« in premočrtno zaslužkarstvo. Nameni in cilji posrednika (npr. založnika) so raznoliki: od založniškega profiliranja in uveljavitve lastnih avtorjev ter prek tega dostopa do kulturne moči pa do golega služenja denarja. Tako imamo na eni strani velike profitne založbe, na drugi pa tip t. i. male založbe, ki ni osredotočena na profit, temveč se v okviru danih možnosti orientira estetsko. Vsekakor pa se ob analizi delovanja posrednikov izkaže njihova odločilna vloga kulturne selekcije: založbe v Nemčiji denimo zavrnejo okrog 99% sodobnih rokopisov. Tako založbe dejansko najbolj neposredno odločajo o tem, kaj bo javnosti dostopno in kaj bo v dani kulturni skupnosti sploh mogoče sprejemati in realizirati kot literarne komunikate (Schmidt 1980).[7]

Literarno sprejemanje. Temelj posameznikovega literarnega sprejemanja je dojemanje (Wahrnehmung; slušno ali vizualno), ki pa ga že uravnavajo spomini, kriteriji in interesi. Predvsem zaradi *inferenc* – gre za dodatke, ki jih sprejemnik ne dobiva iz teksta, temveč jih dodaja iz lastnih virov – se posamezna sprejemanja iste komunikatne baze lahko močno razlikujejo. Sprejemnik je torej med sprejemanjem vedno aktiven in celo konstitutiven: sprejemanje je izrazito subjektiven proces že v fazi dojemanja, še bolj pa v kasnejših fazah.[8] Tako je očitno, da je literarnost teksta relacijski pojem: tekst je vedno literaren za nekoga, naj bo to sprejemnik ali proizvajalec. Sprejemnik deluje kot literarni sprejemnik tedaj, ko sam realizira komunikatno bazo kot nekaj literarnega v skladu z estetsko in polivalenčno konvencijo, ki mu seveda morata biti znani – drugače ne more dojeti »umetniškosti« besedila. Podobno velja za »lastnosti« teksta, kot so koherenca, kohezija ipd. Tudi literarni sprejemnik je najprej posameznik, opredeljen s svojim sistemom predpostavk, svojo socializacijsko zgodovino, motivi in ekonomskim položajem. Zato je pri konkretni analizi sprejemnikov treba upoštevati njihov dostop do literarnih sredstev, razpoložljiva gmotna sredstva za nakup knjig, količino prostega časa in podobno. Literarni sprejemnik mora biti pismen in dovolj premožen, imeti mora dovolj prostega časa in dostop do knjig/prireditev (življenje v mestu ponuja mnogo več možnosti za udeležbo v literarnem sistemu), obvladovati pa mora tudi zakonitosti literarne komunikacije.

Literarno obdelovanje. Pri literarnem obdelovanju je vhodni element že (literarni) komunikat, kot se je iz komunikatnih baz izoblikoval v zavesti sprejemnika, ki bo na podlagi tega komunikata tvoril novo komunikatno bazo (in komunikat), ki bo s tem komunikatom v določenem odnosu. Ta nova komunikatna baza ni nujno nov tekst, lahko gre za drugo umetniško ali neumetniško zvrst (film, kritika ...), niti ni nujno, da se bo nov tekst spet realiziral kot literarni ali umetniški komunikat. Teorija literarnega

[7] V shemi modela tržno orientirane založniške politike (Schmidt 1980/1: 237) so dobro vidni mehanizmi, s katerimi se založništvo odziva na zahteve trga v vseh fazah dela: od načrtovanja produktov (knjig) in analiz ciljnih skupin, trga surovin, konkurenčnega trga in potrošniškega obnašanja vse do razvoja produktov, njihove tehnične izvedbe in snovanja oglasov, oglaševanja in pospeševanja prodaje.

[8] Če je subjektivnost ali tudi lastna »kreativnost« sprejemnika tako močno prisotna, se bržkone postavlja vprašanje, kakšna bi bila razlika med sprejemanjem in obdelavo. Schmidt na to dilemo reagira pragmatično: obdelava prinese nov tekst (recenzijo, parodijo, ekranizacijo ...), ki je v nekem odnosu do »predloge«.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

obdelovanja naj bi označila odnos med izhodiščnimi in končnimi teksti (če se s Schmidtom vendarle omejimo na tekstovne produkte). Če spada t. i. referencializacija še v fazo sprejemanja, je treba v fazi obdelovanja komunikat verbalizirati, ubesedi(li)ti (vertexten). Osnovna operacije obdelave je torej, da nekemu komunikatu priredi tekst. V območju jezikovnega obdelovanja našteva Schmidt naslednje možne operacije: (1) verbalizacija komunikata, (2) kondenzacija (s pomočjo makrostrukturnih pravil), (3) metatekstualni opis, (4) ovrednotenje in (5) razlaganje (Erklären) s pomočjo hipotez, ki naj zadovoljijo neko skupnost.

Interpretacija. Schmidt se podrobneje loti *interpretacije*, ki je v literarnem sistemu ena od najpomembnejših oblik obdelovanja, saj jo prakticirajo profesionalni obdelovalci, mnogi znanstveniki pa jo imajo celo za eno od temeljnih nalog literarne vede. Jasno je, da obstaja potreba po interpretiranju, tako pri znanstvenikih kot pri publiki: vsi rabimo v nepreglednem oceanu sodobne literature napotke za njeno izbiranje, razumevanje in vrednotenje. Schmidt skuša ugotoviti, kaj počne interpret, ko interpretira: v ta namen analizira status izjav, ki se pojavljajo v znameniti Conradyjevi interpretaciji Goethejevih pesmi. Ugotavlja, da se v njej pojavljajo zgodovinski podatki, sklicevanje, izjave o obliki, o odnosih do drugih Goethejevih pesmi, o funkcijah jezikovnih komponent, o intenci avtorja, o delovanju na prejemnika, o pomenu podob, o estetskih kvalitetah pesmi, o biografskih in psiholoških značilnostih avtorja itd. Schmidt jih razdeli v tri osnovne tipe: (1) deskriptivne, (2) razlagalne in (3) vrednostne izjave, ter ugotavlja, da se interpret čuti poklicanega zavzeti stališča do pomena, estetske vrednosti, odnosa med tekstom in konteksti ter o družbenih funkcijah literarnega komunikata.[9]

Schmidt se sprašuje, ali je interpretacija mogoča tudi kot znanstven postopek. V tem smislu vnaprej zavrne vsaj take interpretacije, ki iščejo »izvorni«, pravi oz. avtorski pomen, ker je to v opreki z izhodiščem, namreč da je pomen komunikat (konstrukt). Vendar pa niso izključene intersubjektivno preverljive izjave o literarnih komunikatih, morajo pa biti eksplicitne v tem smislu, da interpret pojasni, kaj ga zanima pri sprejemanju, v kakšnih referenčnih okvirih sprejema in glede na kaj izvaja selekcije. Potem je treba (1) lokalizirati kritična mesta, kjer je sprejemanje problematično (dvoumnost, nekoherentnost) in (2) lokalizirati (za obdelovalca) polivalenčna mesta. Pomembno je tudi, da se ne meša treh izjavnih tipov (opis, utemeljitev, vrednotenje), saj je problem obstoječe interpretativne prakse ravno kaotičnost premešanih izjavnih tipov in vprašanj. Končni Schmidtov odgovor na vprašanje o interpretaciji pa vendarle ostaja, da ta nikakor ne more postati pravi model ali celo metoda v okviru ELZ, temveč kvečjemu njen objekt (Schmidt 1980, Schmidt 2000).

[9] V jeziku radikalnega konstruktivizma Schmidt postavi tezo, da gre v resnici pri tem za človekovo splošno težnjo po uravnovešanju in uničevanju perturbacij, torej v zahtevni literaturi uničiti polivalenčnost, jo depoetizirati in normalizirati v okvire vladajočih modelov in okvirov smisla – še več, bolj kot je sodobna diferencirana družba dejansko razcepljena, večja postaja potreba po (enoviti) interpretaciji. S tega vidika je torej interpretacija »škodljiva«, saj oži polje možnosti, ki ga v sodobnem sprejemanju literature odpira polivalenčna konvencija.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

3. Praksa: združenje IGEL in nizozemska sociološko empirična smer

Schmidt v drugem delu *Očrta* in v kasnejših spisih nakaže tudi, kaj novo teoretično ogrodje pomeni za bodoče praktične raziskave v empirično-sistemski literarni vedi. Gre za sociologizacijo in empirizacijo literarne vede – literarnosociološka vprašanja stopijo pred klasične probleme smeri, ki jih je zanimal predvsem tekst. ELZ seveda zanimajo tudi drugi vidiki, denimo psihološki vidiki vseh štirih delovalnih vlog. Schmidt si želi prenoviti celo šolsko literarno didaktiko in literarno kritiko, ena njegovih pomembnejših zahtev za praktično preučevanje literature pa zadeva še vključevanje medijskega sistema v razlago literarnih fenomenov. Obsežna teoretska preigravanja (ne le Schmidtova), ki so zaznamovala diskusijo o empirični oziroma sistemski literarni znanosti, so do danes spodbudila obsežen korpus kar najrazličnejših konkretnih empiričnih raziskav. Čeprav je praktične dosežke ELZ težko predstaviti v zgoščeni obliki (gotovo je mednje mogoče prišteti že Schmidtovo odlično analizo evolucije nemškega literarnega sistema *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert* iz leta 1989), predstavlja vozlišče, kjer je mogoče to gradivo v najbolj zgoščeni obliki pregledati, nedvomno združenje IGEL in njegove knjižne ali spletne publikacije. Združenje je že od svoje prve konference v nemškem Siegnu (1987) prostor, kjer ne gre le za srečevanje privržencev Schmidtove ELZ, temveč je karseda odprto: tu so potekala srečanja in diskusijska soočenja med ELZ, sistemsko teorijo, polisistemsko teorijo in teorijo literarnega polja, izsledke raziskav pa so predstavljali vsi, ki se ukvarjajo s tovrstnim preučevanjem literature.

Do zadnje konference v madžarskem Pécsu (2002) se je na kongresih zvrstilo veliko število znanstvenikov iz mnogih držav sveta: Nemčije, Nizozemske, Kanade, ZDA, Madžarske, Izraela, Danske, Belgije, Japonske, Koreje in drugih, ki so predstavljali lastne empirične raziskave (poleg dominantnega sociološkega preučevanja delovalnih vlog in institucij so v združenju močni tudi psihologi, ki se večinoma ukvarjajo z empiričnimi raziskavami literarnega branja, dojemanja, inferenc ipd.). Poleg nemških, med katerimi je mogoče izpostaviti ustanovitelja Schmidta in njegove kolege z univerze v Siegnu (A. Barsch, R. Viehoff, G. Rusch) ter N. Groebna in M. Schreier s heidelberške psihologije, se zdi, da posebno mesto zavzemajo nizozemski člani združenja: ne le številčno (na večini konferenc jih je bilo največ), temveč tudi zato, ker se je okrog oddelka za trženje in sociologijo knjig v Tilburgu, od koder prihajajo H. Verdaasdonk, K. van Rees, W. de Nooy, H. Leemans, D. J. Tilborghs in drugi, izoblikoval nekakšen specifičen podtip empiričnega sociološkega raziskovanja literature, ki je zaznamoval tudi druge (večinoma nizozemske) raziskovalce.[10] To raziskovanje se teoretično v največji meri naslanja na ELZ, pa tudi na literarno sociologijo in Bourdieujevo teorijo literarnega polja, a iz raziskovalne prakse gradi na empirično gradivo oprto samosvojo podobo literarnega sistema in še posebej učinkovito razgrinja njegove posredniške vidike.

[10] Ne gre prezreti tudi drugih nizozemskih znanstvenikov: tu so še E. Andringa, D. Fokkema in W. van Peer s komparativistike v Utrechtu, S. Janssen iz Rotterdama, R. Segers iz Groningena, E. Ibsch, D. Schram in G. Steen iz Amsterdama ter M. Prangel in H. de Berg iz Leidna, če se omejimo na vidnejša imena.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

Že na prvem kongresu IGEL je bila začrtana ta posebna sociološko-empirična naravnanost, predvsem s prispevki treh predstavnikov tilburške univerze. K. van Rees (1989) se kritično sooči z literarnim »poznavalstvom« v zvezi z literarno kritiko. Izhaja iz predpostavke, da ni mogoče najti univerzalnih meril kvalitete in vrednosti literature. Zato je pri kritiki treba upoštevati institucionalni okvir, ki kritiku omogoča izrekati avtorizirane sodbe o kvaliteti; to je njegova socialna moč pripisovanja kvalitete in vrednosti besedilom, ki je določena z njegovim položajem v literarnem polju. Van Rees analizira kritiški diskurz in njegove tipične fraze in kavzalne povezave in ugotavlja, da te ne morejo imeti univerzalnega, od subjekta neodvisnega temelja. Komunikativna igra kritiškega diskurza je institucionalno določena z relativno avtonomijo, ki jo je kritika dosegla v kulturnem polju, in pomeni konsenz trenutno veljavnih konstitutivnih pravil, koncepta literature in njene kvalitete. Kritike se borijo za uspeh znotraj polja, uspešna ocena je tista, ki pridobi visoko stopnjo konsenza v vrhu avtoritativne stroke. Zato je treba pozornost preusmeriti k procesu, kako posamezen kritik pridobiva avtoritativen položaj: v tem procesu je značilno, da kritik krmari med inovativnostjo kot predpogojem za preboj, in težnjo, da bi bile njegove teze sprejemljive za krog že uveljavljenih.

H. Verdaasdonk (1989) se loti literarnih revij kot medija za objavljanje literarnih tekstov in predstavi rezultate obširne empirične analize enajstih nizozemskih literarnih revij, ki so izhajale med 1970 in 1980. Tudi on izhaja iz splošne predpostavke, da v samem besedilu ni mogoče iskati lastnosti, ki bi potrjevale njegovo literarnost ali vrednost, temveč gre vedno za relacijske kvalitete. Pri določanju in uveljavljanju teh kvalitet igrajo pomembno vlogo institucije, ki se ukvarjajo z literaturo: založbe, revije, knjigarne, knjižnice, šole. V raziskavi se opre na Bourdieujevo teorijo literarnega polja: meni, da se je literarna veda doslej premalo lotevala študija revij in njihove vloge v literarnem polju ter je pri tem pogosto ostajala na ravni pozitivističnega deskripcionizma ter iskala skupne značilnosti objavljenih tekstov, iz katerih je hotela izluščiti nek »literarni program« ali »politiko«. Vendar na ključne probleme ne moremo odgovoriti, če le primerjamo tekste iz revij in knjig. Treba je upoštevati, da mora imeti revija, če želi redno izhajati, relativno širok krog sodelavcev in ta krog ves čas krepiti, pri čemer v manjših literaturah pogosto čistim literarnim besedilom pripade manjši prostorski delež, medtem ko ostalo zajema kritiško in esejistično spisje. Revijo je treba razumeti s stališča avtorjev predvsem kot stopničko do lastne knjige, ki šele pomeni prestiž in je zanimiva za kritike in kupce. Z objavami v reviji si avtor namreč ne more pridobiti trajnega ugleda. Le redkim od tistih, ki objavljajo v revijah, na koncu uspe pridobiti založnika in izdati knjigo – a še redkejši so tisti, ki pridejo do knjige, ne da bi objavljali v revijah. Revije so v polju pogosto element delitve avtorjev, na primer mladi proti starim in podobno. Njihov ekonomski položaj je slab in odvisen od subvencij. Empirična analiza je pokazala, da so avtorji, ki objavljajo pri revijah, mnogo mlajši od tistih, ki pišejo za založbe, med njimi pa prevladujejo esejisti (40 %). Skoraj 60 % sodelavcev revije ima zabeleženo le eno objavo v reviji, medtem ko dobrih 20 % sodelavcev napolni 75 % strani revij. Zanimivo so tudi tabele prekrivanja avtorjev pri posameznih revijah ter ugotovitev, da se krog sodelavcev revij zelo hitro menja.

W. de Nooy (1989) se loti literarnih nagrad za otroško literaturo. Nagrade razume kot nosilce osrednjega položaja v polju, povezane s kritiko in procesom harmonizacije

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

mnenj o posameznem literarnem delu. Podobno kot v kritiki se tudi pri nagradah ves čas oži piramida del, ki so v igri za nagrado. Nagrade na otroškem polju so razpete med dvojne kriterije: literarno-kvalitativne in didaktične. De Nooy preuči vse nizozemske otroške nagrade (10 nagrad) med leti 1955 in 1985 z metodo mrežne analize. Ugotavlja veliko prekrivanje nagrajenih del in avtorjev, preučuje povezave med člani komisij in skoraj povsod ugotavlja zveze z najstarejšo tovrstno nagrado (Griffels), pri kateri je debitirala večina članov komisij. Ugotavlja, da je proces pri literarnih nagradah podoben kot pri kritiki: pri novejših delih nagrade zajemajo širši spekter besedil. Nagrade, ki jih dobijo posamezni pisci kasneje v svoji karieri, pa so zožene na uveljavljene avtorje. »Kroženje« razsodnikov med komisijami za posamezne nagrade kaže na skupen proces harmonizacije mnenj, tako da celo nove vrste tekstov lahko iniciirajo le strokovnjaki z visokim položajem v polju. De Nooy ugotovi še, da so se pedagoška merila pri argumentaciji nagrad postopoma umikala estetskim, kar je povezano tudi s personalno sestavo komisij.

De Nooy kasneje nadaljuje raziskovanje nizozemskih literarnih revij (1991) in prihaja do osupljivih odkritij: trdi, da kritiki sami producirajo klasifikacije in oznake besedil, ustvarjajo pojme »literarnih krogov« in podobno. Stalnost izhajanja (potreba po redni zapolnitvi strani revije) zahteva kroženje avtorjev. Empirična analiza kaže, da se avtorji različnih »krogov« močno pokrivajo in da revije delijo večino istih avtorjev. Kritiške klasifikacije so torej bolj v funkciji razvoja kritike, ne pa notranje značilnosti besedil. V obzir je treba vzeti ustvarjanje kritiške kariere in demarkacijo literarne kompetence: izumljanje »novih smeri« namreč omogoča prodor novih kritiških imen. Ta način vstopanja v polje ni značilen le za kritike, temveč tudi za avtorje, ki se morajo ob vstopu razločiti kot nekaj novega, svežega. Tako je le z upoštevanjem literarnega polja in hierarhije v njem mogoče razumeti, kako so klasifikacije bolj kot s tekstovnimi povezane s socialnimi dimenzijami literature.

Iz skromnega vzorca predstavljenih razprav je mogoče razločiti nekakšno teoretično podobo tega empiričnega aplikativnega raziskovanja, ki ga je mogoče umestiti nekam med ELZ in teorijo literarnega polja (četudi so do Bourdieuja posamezniki kritični – tako Tilborghs empirično zavrne tezo Bourdieuja o dveh tipih založb, komercialnih, ki jih zanima kratkoročni profit, in kvalitetnih, ki finančni profit pridobivajo na dolgi rok prek kopičenja simbolnega kapitala). Pri tem so najizrazitejši ravno predstavniki tilburške univerze, kjer se z literaturo in knjigami ukvarjajo predvsem z marketinških vidikov (npr. Leemans (1991) predstavlja izsledke empirične tržne raziskave, ki se ukvarja s problemom, kako da konkreten kupec v morju ponudbe kupi prav neko konkretno knjigo). V ta namen so tam opravili tudi ogromno skupinskega zbiranja podatkov in zamudnega ustvarjanja podatkovnih baz, ki so omogočile številne numerično podprte analize literarnega sistema.

Analiza institucij v smislu nekakšnega »razkrinkavanja« stereotipov, vladajočih v polju, je značilna tudi za predstavnike drugih nizozemskih univerz: tako Susanne Janssen (1991) v odlični študiji preuči način delovanja nizozemskih recenzentov in njihove odvisnosti od ideologij. Njena raziskava pokaže, kako se samopodoba recenzentov in kritikov, ki menijo, da so docela avtonomni in neodvisni od ideologij, ne sklada z dejstvom, da je njihov vstop in uveljavitev v polju terjala mnoge ideološke »prilagodit-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

ve«, ki so v znamenju nenehnega krmarjenja med kritiškim osrednjim tokom in pravo mero distinktivnosti, ki je potrebna za uveljavitev mladega literarnega obdelovalca. D. Fokkema na istem kongresu razpravlja o mehanizmih gradnje literarnega kanona, van Rees in Verdaasdonk pa kasneje predstavita empirične študije literarnega vrednotenja, ki kažejo, kako je vrednost literature vedno relacijska in s kakšnimi mehanizmi se vrednost »lepi« na posamezno literarno delo oziroma da je vrednost vedno produkt kolektivne akcije (Verdaasdonk 1997). Sistematičen pristop k analizi posredniških in obdelovalnih aspektov literarnega sistema se nadaljuje vse do zadnjega kongresa leta 2002 v Pécsu, kjer je Lenny Vos z univerze v Gröningenu predstavila raziskavo vloge literarnih časopisov in založb pri proizvajanju, distribuciji in sprejemanju literarnih del na Nizozemskem glede na moške in ženske avtorje/avtorice, poleg tega pa so trije Nizozemci predstavili še krajši sklop o zgodovini knjig.

Za celovitejšo sliko empiričnih in sistemskih pristopov k literaturi bi bilo seveda koristno natančneje pregledati še mnoge rezultate konkretnih empiričnih in sistemskih raziskav, jih klasificirati in oceniti njihov prispevek k sodobnemu védenju o literarnih fenomenih. Poleg raziskovanja institucij je namreč praksa, kot jo v prerezu kažejo kongresi IGEL – večinoma eksperimentalna in oprta na sociološke metode (vprašalniki, ankete, statistika, metoda »think aloud«) – mnogo doprinesla k razumevanju literarnega sprejemanja, bralne socializacije (v teku je obsežna empirična raziskava vloge staršev pri bralni socializaciji otrok ter odnosov med izobrazbo, bralno socializacijo in spolom na eni ter refleksivnostjo branja, seganja po visoki literaturi in prenosa iz literature v življenje na drugi strani), literarnega pouka ali vloge novih komunikacijskih medijev. Bogastvo in tehtnost izsledkov empiričnih študij literature, ne le okrog združenja IGEL, pa priča o tem, da »konstruiranje« empiričnih in sistemskih teoretskih ogrodij ni sámo sebi namen, temveč je dejansko že koristilo pri reševanju problemov in prispevalo k boljšemu razumevanju literarnih sistemov. Pač pa je večje vprašanje, kje in koliko se v teh uporabnih prispevkih kažejo prenovljene teoretične osnove, kakršne zagovarja recimo ELZ. Pogosto se namreč zdi, tudi v raziskavah »nizozemske šole«, da med staro (sociološko) pozitivistično tradicijo in novimi pristopi ni vidnejšega razkoraka.

4. Slovenska recepcija Schmidtove ELZ in empirična tradicija preučevanja literature

Slovensko recepcijo empirične literarne znanosti je še vedno mogoče označiti kot razmeroma skromno, četudi se v zadnjem času v literarni vedi povečuje zanimanje zanjo. Resda še ne premoremo mnogo prevodov s področja ELZ,[11] a ta na teoretični ravni v slovenskem prostoru ni popolna neznanka, saj jo je konec koncev Tomo Virk že vključil v svoj pregledni učbeniški prikaz sodobne literarne vede *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove* (Virk 1999), kjer najdemo zgoščen

[11] Že okrog leta osemdeset smo dobili dve razpravi iz Schmidtove zgodnejše faze: »Estetski procesi« (*Misel o moderni umetnosti*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981; Kondor 190, str. 141–151) in »K teoriji estetskih komunikacijskih delovanj/dejanj« (*Anthropos* 1–2 (1979), str. 251–266), kasneje pa le še intervju Neve Šlibar s Schmidtom »Vse izgublja svojo drugačnost« (*Razgledi* 5, 3. 3. 1995, str. 4–9).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

prikaz njenih temeljnih potez. O povečanem zanimanju za Schmidta in ELZ pričajo tudi nekatera novejša diplomska, magistrska in doktorska dela , npr. diplomska naloga Zale Mikeln *Teoretske osnove empirične literarne vede po Siegfriedu J. Schmidtu* (2001) ali doktorska disertacija Dejana Kosa *Zasnova empirične literarne znanosti z vidika radikalnega konstruktivizma (s ponazoritvijo njene uporabnosti: literarno življenje v Nemčiji okoli leta 1200)*, katere izsledke je Kos objavljal tudi v slovenskih revijah (D. Kos 1998, 1999).[12]

Kos v svoji disertaciji zastopa stališče ELZ, da je mogoče na podlagi radikalnega konstruktivizma in sistemske teorije zasnovati konsistenten model empirične literarne znanosti, ki omogoča identificirati in organizirati empirično vedenje o literarnih pojavih in njihovih družbenih kontekstih, in je hkrati uporaben za učinkovito reševanje problemov. ELZ Kos postavi v kontekst konstruktivistične kritike realističnih spoznavnih in znanstvenih teorij, predvsem v zvezi z odkritji biologa H. Maturane, in pojasni, kaj pomeni uvedba radikalnokonstruktivističnih načel v znanost nasploh in literarno znanost posebej. Izhodiščno hipotezo o smiselnosti takega konstruiranja teorije skuša ponazoriti s praktičnim primerom, v katerem prikaže literarno življenje v nemškem prostoru okrog leta 1200 s posebnim ozirom na vprašanje o stopnji in oblikah avtonomije tedanjega literarnega sistema. Pri tem v skladu s splošnejšo sociološko naravnanostjo ELZ upošteva in analizira socialne okvire, tj. ekonomske, politične in verske okoliščine (stanovska ureditev, družbena mobilnost, obstoječe organizacije …) in preučuje literarno življenje – v tem času koncentrirano okrog dvorov in plemstva – v sistemskoteoretičnem smislu kot védenje o komponentah, mejah, strukturi in funkcijah sistema.

Zgled izrazito kreativne recepcije načel ELZ lahko najdemo pri Marku Juvanu, ki sicer tej smeri ni posvečal posebnih razprav, vendar lahko v mnogih njegovih delih najdemo odmeve Schmidtovega koncepta literarnega sistema in štirih delovalnih vlog v njem ter konceptov avtopoetičnosti in samoorganizacije. Juvan je uvajal tudi Schmidtovo terminologijo za delovalne vloge: prevedel jih je kot proizvodnja (ustvarjanje), razpečevanje, sprejemanje in naknadna obdelava (Juvan 1994).[13] Dognanja ELZ je upošteval v svojih razpravah o literarnosti, deloma v razpravah o genologiji in medbesedilnosti, ter v razpravah o problematiki literarnega kanona in njegovega nastajanja, izraziteje pa v knjigi *Domači Parnas v narekovajih: Parodija in slovenska književnost* (Juvan 1997) in razpravi »Slovenski Parnasi in Eliziji: literarni kanon in njegove uprizoritve« (Juvan 1994). V razpravi »Prešernova in Puškinova poezija o poeziji« (Juvan

[12] V zvezi z recepcijo ELZ in drugih sistemskih in empiričnih pristopov moram omeniti tudi nekaj lastnih prispevkov, in sicer razpravo o radikalnem konstruktivizmu in sistemski teoriji (Dović 2002a), v kateri se izkaže, da pri ELZ ne gre preprosto za obnavljanje starih, naivno »empirističnih« ali pozitivističnih izhodišč. Praktične plati empiričnega raziskovanja pa se dotika prispevek z zadnje konference IGEL, na kateri sem predstavil izsledke empirične raziskave avtorstva (»Podbevšek and Cvelbar: an attempt to test the disputable authorship empirically«. V: *IGEL 2002 Proceedings*, www.arts.ualberta.ca/igel/IGEL2002/Dovic.pdf). Razprava je izšla v daljši obliki tudi v slovenščini (Dović 2002).

[13] V tej razpravi se sicer držim lastnega poimenovanja delovalnih vlog, ki so dosledneje poslovenjene, in sicer kot proizvajanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje. Tako poimenovanje sem že utemeljil v *Primerjalni književnosti* (Dović 2002a).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

2001) so upoštevani in uporabljeni izsledki S. J. Schmidta iz knjige *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert* (Schmidt 1989) o nastanku in evoluciji sodobnega literarnega sistema. S pomočjo sistemskoteoretičnih konceptov Juvan na konkretnih besedilih pokaže, kako se v obdobju romantike literarni sistem sam krmili s pomočjo samorefleksije in samotematizacije. Sistemski pristop aplicira tudi v knjigi *Vezi besedila* (Juvan 2000), predvsem v poglavju z naslovom »Parodični soneti o sonetih: samokrmiljenje žanra od romantike do postmodernizma«, v katerem je prikazano, kako s postopki samonanašanja sonet tudi v slovenski literaturi (od Prešerna do Jesiha) skrbi za svojo identiteto in tako (so)določa lastno strukturo, nalogo in pomen. Iz Juvanovega opusa in referenc, na katere se sklicuje, je tako mogoče sklepati, da sprejema nekatera temeljna načela Schmidtove ELZ v zvezi z delovalnimi vlogami v sistemu, strukturo sistema, pa tudi njegovo evolucijo, verjetno pa se vsaj v grobem identificira tudi z zahtevo ELZ, da je pri preučevanju literature potrebno upoštevati še mnogo več dejavnikov kot le sama besedila.

Seveda pa empirično raziskovanje literature ni nujno vezano na Schmidta in ELZ, saj se lahko opira tudi na starejše koncepte empiričnosti, ki so se večinoma razvili iz tradicije pozitivizma in neopozitivizma in se močno uveljavili v družbenih znanostih. Tu naj omenim vsaj dve dragoceni sodobnejši empirični raziskavi literarnega sistema, kakršni sta – s področja literarnega posredovanja – odlična analiza tranzicije v slovenskem založništvu *Skrivno življenje knjig* Mihe Kovača, ali na področju sprejemanja *Knjiga in bralci* Gregorja Kocijana, Martina Žnideršiča in Darke Podmenik. Med preučevalci slovenske literature, ki empirične metode praktično uporabljajo, pa je gotovo treba izpostaviti Mirana Hladnika, ki je v svojem opusu večkrat uspešno prikazal možnosti empiričnih in preštevnih raziskovalnih metod (uporaba tabel, grafičnih prikazov, statistike in podobno). Ob tem je svoje početje reflektiral tudi na načelni ravni – na primer v razpravah »Kako je ime metodi?« (2001) ali »Količinske in empirične analize v literarni vedi« (1995). Posebej zanimive so njegove »preštevalne« razprave; tako denimo z bibliometrično analizo v razpravi »France Kidrič danes« (Hladnik 2001) ne pokaže le, kako kotirajo Kidričeva dela v sodobni stroki, temveč so morda izsledki še toliko bolj zanimivi tam, kjer razkrivajo odmevnost posameznih slovenskih literarnih znanstvenikov in njihovo razporeditev glede na tri osrednje znanstvene revije. Pomemben prispevek k razvoju empiričnih raziskav pri nas so tudi obsežne Hladnikove analize slovenske pripovedne proze in raziskave slovenskega zgodovinskega romana.

Pri Hladniku se empirična metodologija in interpretacija ne izključujeta, še več, razvidna je zavest o omejenem dometu empiričnih in numeričnih postopkov ter zavest, da se interpretaciji ni niti mogoče niti potrebno izogniti, saj je vedno prisotna. Pač pa se Hladnik zavzema za to, da interpretacija ni podrejena samovolji, temveč da se, kolikor je le mogoče, opira na (empirično ugotovljena) dejstva. V tem smislu skuša premostiti razkorak s tradicionalno literarno vedo, ki ga je ELZ poglobila z doslednim izločanjem interpretacije. Hladnika bi tudi sicer težko označili za doslednega zagovornika ELZ, sploh v zvezi z radikalnim konstruktivizmom in sistemsko teorijo, tako da njegove empirične raziskave ostajajo zasidrane v starejših koncepcijah znanstvenosti in empiričnosti. Vendar njegovo delo priča o tem, da za relevanten okvir literarnovednega dela jemlje literarni sistem, ki je mnogo več kot le zbir posamezih del, opusov in

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

avtorjev, ter da nasprotuje ideološkemu poveličevanju literature in zagovarja pragmatičen pristop k raziskovanju. Zagovarja pa tudi tezo, da izhodišče raziskovanja ne smejo biti vnaprejšnje teorije in modeli, ki bi jih preizkušali na podlagi »primernega« gradiva, temveč je pri gradnji modelov treba postopati induktivno in modele po potrebi tudi modificirati, da bi bili na koncu čimbolj verodostojni. V sozvočju z načeli ELZ se zdijo tudi njegovi komentarji o položaju literarne vede in humanistike v času, ko nacionalno poslanstvo vede ni več primarno (tudi sam zagovarja trend premikanja humanistike proti družbenim vedam), ter načelno jasno razlikovanje med literarnovedno in literarnokritično ter literarnokreativno prakso.

5. ELZ, literarna veda in interpretacija

V splošnem je mogoče reči, da je ena od kritičnih točk preloma med ELZ in tradicionalno literarno vedo njun različen odnos do interpretacije. ELZ »staro« literarno vedo dojema kot »hermenevtični mainstream«, kot nekaj neznanstvenega, interpretacija pa je nekaj, kar sicer sodi v literarni sistem (obdelovanje), ne pa tudi v znanost o njem. Pa vendar sopostavitev izhodišč hermenevtike in konstruktivizma pokaže, da imata več sorodnosti, kot bi utegnili sklepati po načelnih izjavah ELZ o apriornem zavračanju hermenevtike.[14] V neskladju s (filozofsko) hermenevtiko je predvsem tendenca ELZ, da bi vzpostavila scientističen model, četudi le ob kriteriju argumentirane večje verjetnosti, ne pa več objektivne resnice. Tako se hermenevtika in ELZ najbolj razideta ob vprašanju, ali je slepo pego vsakega spoznavanja mogoče obiti na znanstven način. Vendar se iz Schmidtovega koncepta interpretacije in njegovega znanstvenega modela postavlja vprašanje, ali ni v okviru radikalnega konstruktivizma interpretacija ravno toliko možna v znanstveni obliki kot raziskovanje česar koli drugega. Na to stališče nas lahko napotijo predvsem Schmidtova izvajanja o literarni zgodovini, kjer je že jasno, da se interpretaciji ni mogoče izogniti. Nelagodje in zadrego glede dokončnega odgovora na to vprašanje pa lahko zasledimo že pri sinhronem opisu literarnega sistema v poglavju o vlogi obdelovanja. Tako se zdi, da Schmidt ne reši vprašanja interpretacije, temveč le zapleta problem možnosti znanstvene interpretacije. Tudi interpretacija bi se konec koncev lahko ravnala po načelih konstruktivistične ELZ. Argument, da je interpretacija pač del opazovanega sistema, »mašinerije« literarnega življenja, seveda drži. Toda ravno opazovanje drugega reda, o katerem govori sistemska teorija, lahko pokaže, da so meje tu zelo nejasne: težko si je zamisliti opazovalni sistem (literarna znanost), ki bi bil glede na opazovani sistem (literatura) zgolj nevtralni opazovalec. To bi pomenilo, da bi bil docela irelevanten. Iz prakse vemo, da ima raziskovanje literature vedno neko zvezo z literaturo: kolikor seveda predmet določa opazovalca, je res tudi obratno – opazovalec definira predmet. Ne gre le za to, da se veljavni koncepti literarnega, značilni za posamezna obdobja, sooblikujejo s pomočjo literarne vede, temveč je ta vpliv prisoten tudi na drugih ravneh literarnega sistema: znanstveniki nastopajo kot uredniki ali kritiki, še pogosteje pa kot razsodniki za literarne nagrade ali dodeljevanje subvencij, da niti ne govorimo o veliki vlogi literarne zgodo-

[14] Opozoriti velja, da je to vprašanje zelo zapleteno in bi terjalo poglobljeno analizo in argumentacijo.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

vine v literarnih sistemih pri oblikovanju in reproduciranju kanona, oblikovanju kurikulumov ipd. Znanstveno delo je tako prav mogoče in tudi nujno videti, vsaj v nekem delu, kot segment sodobnega literarnega sistema. Tako je tudi Schmidtovo ločevanje med kritiko in interpretacijo ter znanstvenim opazovanjem konstruirana in nikakor ne nevtralna distinkcija.

Pri nas ostaja prisotna miselnost, da z empiričnimi postopki ni mogoče priti literaturi do dna. Prav verjetno je, da ji »do dna« niti ni mogoče priti ne s takimi ne drugačnimi sredstvi, in tako gre pri vsem skupaj bolj za to, kakšen model znanosti bo preučevanje literature sprejelo – bodisi po lastni volji ali tudi po birokratskem diktatu, proti kateremu so kolegi po svetu pogosto brez moči. Domet empiričnih, statističnih in preštevnih raziskav je seveda omejen. Tega se za razliko od svojih predhodnikov novodobni »empiriki« bistveno bolj zavedajo. Hkrati pa je verjetno omejen tudi domet spekulativne, interpretativne ali »hermenevtične« literarne vede. Verjetno te dileme ne bo nikdar mogoče docela preseči. ELZ in njena analiza literarnega sistema k nam gotovo prinašata koristne impulze ne le za prenovo metodologije v smislu empirizacije, temveč morda še bolj za nov pogled na literarni sistem, njegove funkcije, strukture, institucije in zgodovinski razvoj – dosedanja recepcija že kaže, da je ELZ mogoče koristno uporabiti za najrazličnejše raziskave slovenskega literarnega sistema. Njen domet pa je morda največji pri preučevanju posredniškega sistema, sprejemanja in obdelave (po vzoru tu predstavljene nizozemske šole) in pa možnosti za sistemskoteoretično literarno zgodovino, ki bi jo bolj kot posamezni avtorji in njihova dela zanimal razvoj sistemskih struktur, meja, funkcij in podobno.

Ni pa nikakor nujno, da spodbude Schmidtove ELZ sprejmemo v celoti in dogmatično. Zdi se najbolje, da jih uporabimo kot dodatne, nove možnosti za preučevanje literarnega sistema, ki niso nujno v ostrem konfliktu z že uveljavljenimi metodami. Za konec je tako treba poudariti, da empirični pristopi sami po sebi ne pomenijo niti kaj dobrega niti kaj slabega: treba jih je znati uporabljati in v vsakem trenutku vedeti, zakaj se nekega problema lotevamo na ta ali oni način – in seveda ves čas gojiti kritično, konstruktivistično (ali pač tudi hermenevtično) zavest o omejitvah in apriorizmih vsakega »pristopanja«. Pač pa nikakor ne more biti opravičila tedaj, ko bi bilo določeno znanstveno trditev mogoče empirično preizkusiti in podpreti z argumenti, pa to ni storjeno.

Literatura

Bourdieu, Pierre, 2000: *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field.* Prevod Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press.

Dolinar, Darko, 1978: *Pozitivizem v literarni vedi*. Ljubljana: DZS (Literarni leksikon 5).

Dović, Marijan, 2002: Podbevšek in Cvelbar: poskus pragmatične preverbe namigov o plagiatorstvu. *Slavistična revija* 50/2. 233–249.

– – 2002a: Radikalni konstruktivizem in sistemska teorija kot teoretična temelja empirične literarne znanosti. *Primerjalna književnost* 25/2. 59–76.

Even-Zohar, Itamar, 1990: Polysystem Studies. *Poetics Today* 11/1.

Flacke, Michael, 1994: *Verstehen als Konstruktion: Literaturwissenschaft und radikaler konstruktivismus.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

FOERSTER, Heinz von, 1987: Erkenntnistheorien und Selbstorganisation. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, ur. S. J. Schmidt. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 133–159.

GLASERSFELD, Ernst von, 1995: *Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning.* London, Washington: The Falmer Press.

HLADNIK, Miran, 1995: Količinske in empirične analize v literarni vedi. *Slavistična revija* 43/3. 319–340.

– – 2001: Kako je ime metodi? *Slavistična revija* 49/1–2. 1–16.

– – 2002: France Kidrič danes. *Kidričev zbornik*. Maribor: Slavistično društvo. 35–43.

JUVAN, Marko, 1994: Slovenski Parnasi in Eliziji: literarni kanon in njegove uprizoritve. *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 14). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 277–315.

– – 1997: *Domači Parnas v narekovajih: Parodija in slovenska književnost.* Ljubljana: LUD Literatura.

– – 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).

– – 2001: Prešernova in Puškinova poezija o poeziji. *F. S. Prešeren – A. S. Puškin (ob 200-letnici njunega rojstva)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 43–72.

KOS, Dejan, 1998: Empirische Literaturtheorie und radikaler Konstruktivismus. *Vestnik* 32/1–2. 411–424.

– – 1998a: *Zasnova empirične literarne znanosti z vidika radikalnega konstruktivizma (s ponazoritvijo njene uporabnosti: literarno življenje v Nemčiji okoli leta 1200)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

– – 1999: Systemtheorie und Literaturgeschichte. Beispiel Hochmittelalter. *Vestnik* 33/1–2. 437–466.

KOVAČ, Miha, 1999: *Skrivno življenje knjig.* Ljubljana: Filozofska fakulteta (BiblioThecaria 3).

LUHMANN, Niklas, 1999: *Social Systems*. Prevod John Bednarz, ml., in Dirk Baecker. Stanford: Stanford University Press.

– – 2000: *Art as a Social System.* Prevod Eva M. Knodt. Stanford: Stanford University Press.

MATURANA, Humberto R., VARELA, Francisco J., 1998: *Drevo spoznanja.* Ljubljana: Studia humanitatis.

NOOY, W. de, 1989: Literary prizes: Their role in the making of children's literature. *Poetics* 18/1–2. 199–215.

– – 1991: The uses of literary classifications. *Empirical Studies of Literature. Proceedings of the Second IGEL-Conference, Amsterdam 1989*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi. 213–222.

REES, Kees van, 1989: The Institutional Foundation of a Critic's Connoisseurship. *Poetics* 18/1–2. 179–198.

– – 1997: Modelling the Literary Fields: From System-Theoretical Speculation to Empirical Testing. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC) XXIV/1. 91–101.

SCHMIDT, Siegfried J., 1980: *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*. Band 1&2. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.

– – 1987: Der Radikale konstruktivismus: Ein neues Paradigma im interdisziplinären Diskurs. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, ur. S. J. Schmidt. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 11–89.

– – 1989: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp.

– – 1990: *Why Literature is not Enough, Or: Literary Studies as Media Studies.* Siegen: Lumis Schriften.

– – 1997: A Systems-Oriented Approach to Literary Studies. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC) XXIV/1. 119–136.

– – 2000: Interpretation. The Story Does Have an Ending. *Poetics Today* 24/4. 621–633.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_3_1.pdf | DOST. 11/02/26 11.19

TILBORGHS, Dirk-Jan, 1991: Publishing literature and romance: An inquiry into Bourdieu's thesis on differences in characteristics of producers of cultural goods. *Empirical Studies of Literature: Proceedings of the Second IGEL-Conference, Amsterdam 1989*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi. 185–194.

TÖTÖSY DE ZEPETNEK, Steven, 1997: Text in Context alias The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture. *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture sd Theory and Application*, ur. Steven Tötösy, Irene Sywenky. Edmonton, Siegen: RICL/ Institute for Empirical Literature and Media Research. 1–5.

– – 1998: *Comparative Literature: Theory, Method, Application.* Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

VERDAASDONK, Hugo, 1989: Literary magazines as media for publishing literary texts. *Poetics* 18/1–2. 215–232.

– – 1997: Why the Sociological Turn of the Study of Literature is not Innovative in itself. *Canadian Review of Comparative Literature* (CRCL/RCLC) XXIV/1. 57–62.

VIRK, Tomo, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove: metodologija 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

ŽNIDERŠIČ, Martin, PODMENIK, Darka, KOCIJAN, Gregor, 1999: *Knjiga in bralci IV*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (BiblioThecaria 5).

SUMMARY

In last two decades, Western literary scholarship has introduced systemic and empirical approaches to literature, among which the empirical literary scholarship (ELS) of Siegfried J. Schmidt occupies the most prominent place. His influential work relies on the findings of radical constructivism, systemic theory, theory of communication, and theory of action. It covers the analysis of the synchronic elements of the literary system, whose basic constituents are literary production, dissemination, reception, and treatment, as well as a diachronic model of the evolution of the literary system. Schmidt's work was an impetus to a wave of empirical research of literature, which, particularly in the area of analysis of dissemination and reception, produced a large corpus of new specialized knowledge about the literary system. As an example of such research one should mention the Dutch socio-empirical school, which made a significant discoveries in the area of literary dissemination and reception. The paper discusses in greater detail Schmidt's theoretical achievements, illustrating them with practical examples of actual application. It also deals with the issue of interpretation, which acquired much sharper edge with ELS. At the conclusion, the article provides a critical overview of the response to ELS to date and of the attempts at its application in Slovenia and briefly surveys the opportunities that this framework offers to a research of the Slovene literary system.